

שבת ראש השנה, תש"ע

בשבוע שעבר עמדנו על כך שניתן להגדיר את התשובה כמצווה כללית. כפי שראינו, מצווה כללית משמעה מצווה שאיננה מוסיפה לאדם תוכן מעשי חדש, אלא כל עניינה הוא בחיוב כללי להקפיד על המצוות הנתונות כבר - כמו הציווי 'את חקותי תשמרו'¹, הנחשב לדעת הרמב"ם כציווי כללי: 'לפי שאינו מצווה לעשות איזה דבר מסוים'².

מחד, מצוות התשובה אכן עונה על ההגדרה של מצווה כללית, בהיותה מצווה על האדם לעזוב את החטא האסור לו ממילא, ולהתחייב מחדש למצוות שנתונות לו כבר מלכתחילה - 'ימה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה עוד...'³, ציווי הדומה ל'את חקותי תשמרו', מכיוון שאיננו מחדש דבר מלבד החיוב הידוע כבר. **מאידך**, כפי שראינו, התשובה איננה ככל המצוות הכלליות, אלא היא רחבה יותר ונושאת בתוכה משמעויות נוספות על ההתחייבות המחודשת לשמירת המצוות. ראינו שלפי הרמב"ם, גם אדם שמתקן ומשפר דברים שאינם בגדר איסור, כגון תאוות למיניהן, נחשב כאדם השב בתשובה. התשובה היא הציווי הכללי להשתפר בכל, גם בחיובי התורה וגם בדברים שמעבר. כעת, נוסיף ונעמיק בכלליותה ובעומקה של התשובה.

בהלכות מלכים מונה הרמב"ם את שבע מצוות בני נח המפורסמות:

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על עבודה זרה, ועל [איסור] ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים [להעמיד בתי דין]... הוסיף לנח אבר מן החי... נמצאו שבע מצוות...⁴

לא קשה לשים לב כי רשימת מצוות קדומות אלו, אשר היו המצוות היחידות באותה תקופה שניתנו מאת האל-לוה, איננה כוללת את מצוות התשובה.

הדבר מעלה שאלה מרתקת: האם יכולים בני אדם שאינם יהודים לשוב בתשובה כאשר עברו על אחת משבע המצוות? לכאורה, מאחר ומצוות התשובה איננה חלק ממצוות בני נח, התשובה היא לא... דבר שכמובן מנציח ומקבע את חטאיהם לעד.

אמנם, הרמב"ם פוסק כי באפשרותו של בן נח לקיים ממצוותיה של תורת ישראל - **בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצוות התורה כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה...**⁵ - ומצוות התשובה לכאורה גם היא בכלל זה, אך איננו יכולים להסתפק בהלכה זו, כיוון שהיא מדברת רק על בני נח שחיים לאחר שניתנה תורה ('שרצה לעשות מצוה משאר מצוות התורה'), ואילו אנו מעוניינים בתשובה עקרונית האם מצוות התשובה הייתה קיימת בעולם גם קודם מתן תורה, וממילא האם היא שייכת לבני נח באופן מהותי ולא רק במידה שהם מכירים את תורת ישראל.

בהקדמת הרמב"ם למסכת אבות וכן בהלכות תשובה, מפתח הרמב"ם את סוגיית הבחירה החופשית. לאחר שקבע באופן חד משמעי כי לאדם ישנה יכולת בחירה מלאה לעשות ככל העולה על רוחו, מוסיף הרמב"ם עקרון נוסף, לפיו ישנם מצבים בהם חטאי האדם גוזלים ממנו את הבחירה החופשית. דבריו בעניין זה, יספקו תשובה לשאלתנו הקודמת:

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דייני האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו... לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה', לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו... נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו. לפיכך חזק הקב"ה את לבו...⁶

כלומר, כאשר אדם מגדיש את סאת חטאיו באופן קיצוני, הוא נענש בכך שנגזלת מידי האפשרות לשוב בתשובה. לענייננו, חשובה ביותר הדוגמא שמביא הרמב"ם לעקרון זה - פרעה מלך מצרים; כידוע, פרעה חי קודם שניתנה תורה לישראל, ואם כן, הרי שמושג התשובה היה קיים עוד קודם מתן תורה!! - 'לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו... נתן הדין למנוע התשובה ממנו'. הרמב"ם אם כן לימדנו בדבריו אלו על פרעה, שמושג התשובה איננו שייך ביהודים או בתורה דווקא, אלא הוא נחלתם של כל באי עולם אפילו בתקופה בה כלל לא הייתה תורה בעולם. התשובה קשורה באדם באופן מהותי.

¹ ויקרא יט, יט.

² ספר המצוות, שורש ד.

³ הלכות תשובה לרמב"ם, פרק ב הלכה ב.

⁴ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט הלכה א.

⁵ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י הלכה י.

⁶ רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ו הלכה ג.

נקודות לעיון והעמקה

- I. איך לדעתך ניתן להסביר את העובדה שהתשובה איננה מהווה חלק ממצוות בני נח, ובכל זאת היא רלוונטית אליהם. הרי שבע מצוות בני נח הן המצוות היחידות שניתנו לאנושות מאת הא-לוה, וכיצד אפוא התשובה, שהיא איננה חלק מציוויים אלו, מועילה לאדם שנכשל בהם? מהו מקורה של התשובה ומניין בא כוחה?
- II. לאור הדברים הללו, האם מתווספת לך הבנה במשמעותה של התשובה?

התשובה הינה מושג תשתיתי ומקיף מאין כמותו. לא רק שכלליותה של התשובה מתבטאת, כפי שכבר ראינו, ביריעה שהיא פורסת על כל מרחבי החיים של האדם, גם על אלו שאינם נוגעים לתחום המצוותי (יאל תאמר שאין התשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה, אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו, כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מן הכעס.. ומן הקנאה ומן התחרות.. ומרדיפת הממון.. ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן. מן הכל צריך לחזור בתשובה⁷). אלא שהיא גם עמוקה וקודמת לכל מצווה א-להית רשמית, אם זה שבע מצוות בני נח, אם זו תורת ישראל.

העובדה שהתשובה איננה מנייה בשבע מצוות בני נח איננה קשה כלל, זאת מכיון שהתשובה היא בסיסית וקמאית יותר, מעין ערך יסוד שלא ניתן ולא צריך לצוות עליו. שבע מצוות בני נח וכל המצוות שנתחדשו אחר כך, פונות אל האדם מבחוץ. מצוות אלו הינן ציוויים חיצוניים שנועדו לעצב את האדם שקיים כבר כשלעצמו. לא ניתן להעלות על הדעת ציוויים בסגנון 'איכלו, שתו, חיטבו, נישמו', כיוון שהם הם האדם. הקב"ה פונה אל האדם במצוותיו, לאחר שהוא מניח כנתון את קיומו ואת חייו. או במילים אחרות: המצוות הן כלים הבאים מבחוץ, על ידי הא-ל, אל האדם, ומדריכים אותו על בסיס התכונות והאפיונים היסודיים שלו כאדם. מדוע מצוות לא ניתנו לבעלי חיים? כיוון שידוע מראש המבנה הנפשי שלהם, אשר איננו תואם את המצוות.

זהו בדיוק עניינה של התשובה; התשובה היא הביטוי הצלול ביותר לנפשו של האדם. כלפי אדם זה המסוגל לבחור ולשוב בתשובה, ניתנו מבחוץ המצוות. כאשר מבינים שבלא האפשרות ליפול ולקום, לחטוא ולשוב בתשובה - האדם איננו אדם, התשובה הופכת להיות הדבר הפשוט והיסודי ביותר, המטרים כל ציווי. התשובה איננה מצווה רשמית כיוון שהיא כל החיים, היא המבנה הנפשי הבסיסי של האדם שאליו באות המצוות. אלו הם 'נתוני הפתיחה' של האדם. טול מהאדם את יכולתו להשתנות ולהתחדש, ונטלת את חייו.

התשובה שייכת לאדם באשר הוא אדם, בין אם הוא חי קודם מתן תורה ובין אם הוא אינו יהודי, כיוון שזהו הד.נ.א האנושי הכי גרעיני ובסיסי. האם יש לאדם טעם בחייו כאשר הוא יודע שאין ביכולתו לתקן ולעצב את עצמו?

כל מערכות המצוות, בין של בני נח ובין של ישראל, בנויות על המציאות הפשוטה הזו לפיה ביכולת האדם לבחור ולתקן את דרכיו.

כלליותה של התשובה, מתבטאת אפוא במספר פנים. בפן הראשון, התשובה איננה מחדשת תוכן מצוותי מסוים, ולכן היא נחשבת מצווה כללית. בפן השני, התשובה איננה כוללת רק תיקון של עבירות רשמיות, אלא את כל מרחבי חייו של האדם: גם אדם אשר מפסיק לצרוך 'ג'אנק-פוד' ולעשן, ומתחיל במקום זה לאכול אוכל טרי ובריא ולעשות כושר גופני, נחשב אדם ששב בתשובה. כל תיקון של כל חולשה, אפילו חולשה שאין בה עבירה, כל חיזוק של כל ערך אנושי, אפילו יאה זה הכללי ביותר, נחשב תשובה. בפן השלישי הקשור בטבורו לקודם, התשובה מהווה מושג יסוד הקודם לכל המצוות, אפילו למצוות הקדומות ביותר שניתנו לבני נח. כל מה שבגדר אנושי ונכנס בגבולה של נפש האדם, כאשר הוא מתרען ומתפתח, כאשר האדם מחדש ומחזק אותו, נחשב כתשובה, אפילו שאין בו כל ציווי. התשובה היא האדם בכללו.

הדברים עדיין מעט עמומים ולא ברורים.. בשבת הבאה, שבת תשובה, נסיים את מערכת המאמרים הזו באופן שיאיר ויבהיר את הכל.

לתגובות, הערות והארות אענה בשמחה
בעז לי boazlevy100@gmail.com

⁷ רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ז הלכה ג.